

Een 'koninklijk' ondernemer

Machinefabriek Grasso 150 jaar

Bertie Geerts *

Grasso's Koninklijke Machinefabrieken N.V. (KMF) is thans een holding binnen het internationale concern GEA AG. De 33 bedrijven die tot de holding van Grasso's KMF behoren zijn werkzaam in de industriële koeltechniek. Dit jaar bestaat Grasso 150 jaar en behoort daarmee tot één van de oudste nog bestaande machinefabrieken van Nederland.

In den beginne

De basis werd gelegd door Willem Grasso toen hij in 1858 besloot voor zichzelf te beginnen met een smederij en werkplaats aan het Hinthamereinde 289 te 's-Hertogenbosch.

Willem Grasso was afkomstig van Tilburg, waar hij op 20 april 1833 werd geboren als zoon van de smid Hendrikus Grasso en Adriana Pulskens. In 1845 besloot het gezin Grasso, dat intussen meerdere kinderen telde, zijn heil elders te zoeken en verhuisde naar 's-Hertogenbosch. Een aantal jaren later bracht Hendrikus zijn zoon Willem onder bij het vooraanstaand constructiebedrijf Gilain in het Belgische Tirlemont (thans Tienen).¹ Willem deed daar praktische en theoretische vakkennis op waarna hij op 25-jarige leeftijd als smid voor zichzelf begon. In de kleine smederij werden stoommachines en werktuigen voor de land- en tuinbouw en de tabaksindustrie vervaardigd en gerepareerd. Ook bouwde hij naar eigen ontwerp stoomhamers, die door andere smederijen werden afgenomen.² Het ging goed met Willem Grasso: in 1868 liet hij een geheel nieuwe fabriek annex woonhuis bouwen aan de Zuid-Willemsvaart, schuin tegenover het Kruit-huis.

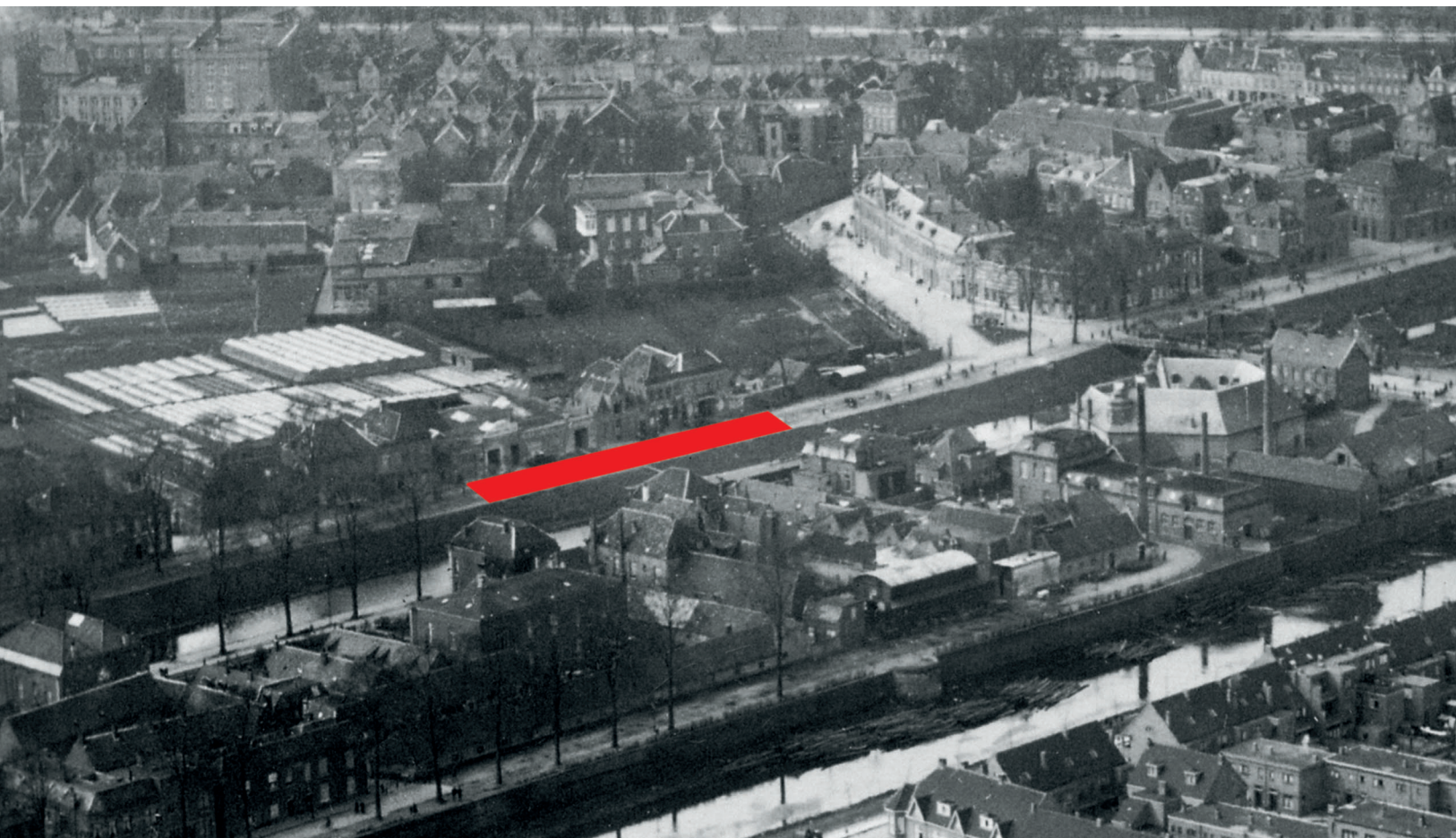

Tekening van de smederij waar het allemaal begon. Afdruk naar een houtsnede van omstreeks 1865. Thans resteert niets meer van deze smederij, die achter het pand Hinthamereinde 64 gelegen was. (Foto: Stadsarchief, collectie Het Zuiden)

Tijdens de oorlog tussen Frankrijk en Pruisen, in 1870-1871, kregen veel kleine Bossche ondernemingen het moeilijk en gingen zelfs failliet, omdat de meeste van hen de benodigde grondstoffen, zoals ijzer, uit het buitenland betrokken.³ Willem Grasso wist echter het hoofd boven water te houden en zou 'beloond' worden met een opzienbarende buitenlandse uitvinding die van beslissende invloed zou zijn voor de toekomst van het bedrijf...

Margarine

Tijdens de wereldtentoonstelling van 1866 in Parijs verzocht de Franse regering de voedingsmiddelen-chemicus Mège Mouriès een goedkoop voedingsvet te ontwikkelen.⁴ In 1869, na drie jaar intensief onderzoek, was uiteindelijk de margarine, ook wel kunstboter genoemd, ontwikkeld. In 1871 wist de uit Oss afkomstige boterhandelaar Jurgens als eer-

Detail van luchtfoto uit 1930. Geheel rechts het Kruithuis, daar schuin tegenover de voormalige fabriek van Grasso. De rode streep loopt langs de voorgevel van de fabriek, de bebouwing daarachter hoort er ook bij. De laatste restanten van deze fabriek werden in de jaren zeventig van de vorige eeuw afgebroken. De Jan Heinsstraat (rechts) is voor een deel nog onbebouwd; links daarvan het Carolusziekenhuis. (KLM Aerocarto).

ste ter wereld de rechten te verwerven op de vervaardiging van het product, een jaar later gevolgd door plaatsgenoot en tevens boterhandelaar Simon van den Bergh. Vanaf 1908 gingen zij samenwerken, wat in 1927 uitmondde in de Margarine-Unie. Uiteindelijk fuseerde de Margarine-Unie in 1930 met de Engelse zeepfabrikant Lever tot het welbekende Unilever. Willem Grasso kreeg de mogelijkheid machines voor deze sterk groeiende industrie te vervaardigen. Het verhaal gaat dat hij de eerste machines gratis leverde.⁵ In 1883 wist Grasso zelfs een order te bemachtigen voor de complete machinerie voor een margarinefabriek in New York.⁶ Al snel werd de naam Grasso wereldwijd in verband

gebracht met de fabricage van boter- en margarine-machines.

Door het vele werk onderging de fabriek aan de Zuid-Willemsvaart diverse uitbreidingen.

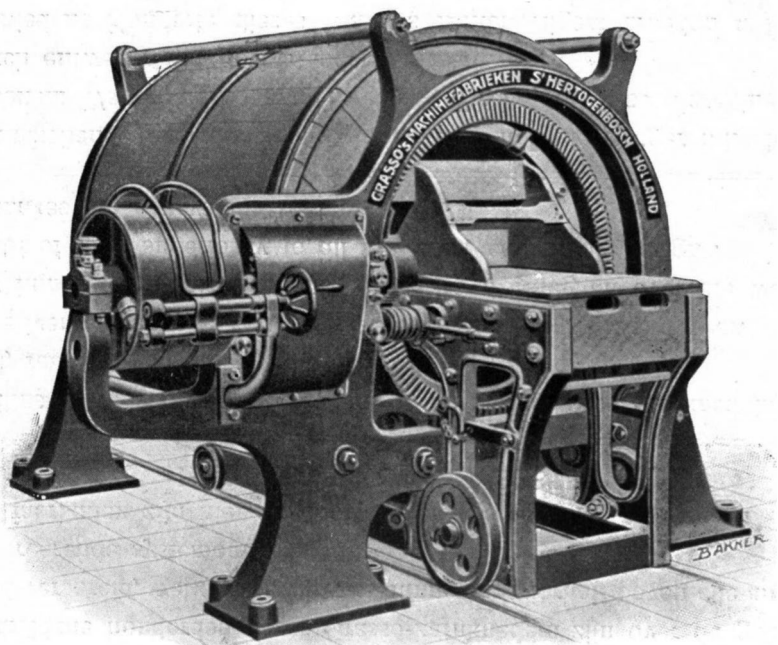
Ook het aantal werknemers nam toe. In 1879 had Grasso nog 8 werknemers in dienst, omstreeks 1888 waren dat er 18.⁷

Intussen had Willem voor een opvolger gezorgd: zoon Henri was in 1863 geboren. Op veertienjarige leeftijd begon Henri in het bedrijf van zijn vader te werken. De steeds toenemende consumptie van margarine zorgde er voor dat de margarinefabrieken voorraden aanlegden. Deze voorraden moesten gekoeld worden om bederf te voorkomen. Willem Grasso zag een kans en stuurde zijn zoon Henri begin jaren tachtig van de negentiende eeuw naar een technikum (technische hogeschool) in het Duitse Mittweida, waar hij kennis maakte met de nieuwste vindingen op het gebied van de koeltechniek. Mogelijk dat een Duitse koeltechnicus bij margarinefabriek Jurgens dit aanmoedigde.⁸ Vervolgens werkte Henri Grasso een aantal jaren bij een grote machinefabriek in het eveneens Duitse Barmen.⁹

Na terugkomst in 1887 kreeg hij de zakelijke leiding over het bedrijf, in 1894 nam hij het gehele bedrijf van zijn vader over. Willem Grasso trok zich terug en overleed op 1 maart 1903.

Uit de verslagen van de Kamer van Koophandel, waar het bedrijf aan het eind van de negentiende eeuw werd vermeld als 'werktuigfabriek en ijzer-draaijerij', is duidelijk op te maken dat Grasso in die tijd 'overvloed van werk' had.¹⁰ Het bedrijf had intussen ruim 130 man personeel in dienst en verdere uitbreiding op de locatie Zuid-Willemsvaart was uitgesloten. In 1896 verkocht de 'Werktuigbouwkundig ingenieur en Machinefabrikant', zoals Henri Grasso zichzelf dan noemt, de fabriek en kocht de voormalige bedrijfsgebouwen van de boek- en steendrukkerij van Henri Bogaerts aan de Taalstraat te Vught. Dit tot grote teleurstelling van het Bossche stadsbestuur, dat vreesde voor de werkgelegenheid. In het nieuwe onderkomen startte Henri Grasso met een afdeling koeltechniek, waarvan de productie in het begin nog voornamelijk bestond uit verdamper, condensoren en pekelbakken. In het begin van de twintigste eeuw zou daar verandering in komen.

*Een voorbeeld van een machine uit het boter- en margarine-tijdperk van Grasso: de karnkneuder.
(Foto: Historisch archief Grasso)*

Zuivelfabrieken

De agrarische depressie van 1880-1895 had onder meer tot gevolg dat de zuivelproductie van de boerenbedrijven naar productiecentra werd overgebracht. In 1886 werd de eerste zuivelfabriek in het Friese Warga opgericht.¹¹ Het aantal Nederlandse zuivelfabrieken zou enorm toenemen. Vanaf 1902 speelde Grasso een grote rol in de levering van apparatuur voor deze sterk groeiende nationale markt. Speciaal voor deze doelgroep bracht Grasso in 1904 een catalogus uit. Henri Grasso had daarmee, volgens eigen zeggen, slechts één doel voor ogen: *Holland's ouden roem, de zuivelbereiding, wederom aan de spits der wereldmarkt te brengen*.¹²

Het waren de gouden jaren van het bedrijf. In 1905 begon Grasso met de levering van koelcompressoren onder licentie.¹³ In 1910 ontwikkelde Grasso, als eerste in Nederland, een koelcompressor van eigen fabrikaat. Door de ontwikkeling van de zuivel- en koeltechniek, met daarnaast de orders van de margarine-industrie, was ook de fabriek te Vught, ondanks eerdere forse uitbreidingen, te klein geworden. Hoewel Henri Grasso de goedkeuring van het Vughtse gemeentebestuur had gekregen voor verdere uitbreiding, besloot hij te vertrekken.

De stijgende transportkosten, in Vught lag de fabriek niet aan het water en het spoor, en een gunstige aanbieding van een Belgische ijzergieterij die het bedrijf wilde overnemen, waren de voornaamste redenen. Toen bekend werd dat Grasso een nieuwe locatie voor zijn bedrijf zocht, werden diverse aanbiedingen gedaan. Onder meer van een aantal Duitse steden die hoopten de fabriek binnen te halen. Ze waren zelfs bereid daarvoor een spoorlijn aan te leggen.¹⁴ Ook de gemeente 's-Hertogenbosch stelde intussen alles in het werk om Grasso voor zich te winnen. Zij boden het bedrijf de mogelijkheid een stuk grond aan de westzijde van de spoorlijn te kopen voor de bouw van een nieuwe fabriek. De kosten voor het afgraven en ophogen van het terrein bedroegen 35.000 gulden, waarvan de helft, op verzoek van Henri Grasso, door de gemeente werd bijgedragen. De nieuwbouw – het hoofdkantoor en het fabriekscomplex – werd ontworpen door de Tilburgse architect F. de Beer en in 1912-1913 gerealiseerd. In 1912 werd het bedrijf omgezet in een open n.v. waar Henri Grasso zelf voor 100 procent in deelnam.

De geschiedenis leek zich echter te herhalen. Brak kort na het gereedkomen van de nieuwe fabriek aan de Zuid-Willemsvaart in 1868, de oorlog uit tussen Frankrijk en Pruisen, binnen een jaar na het gereedkomen van de nieuwe fabriek aan de Parallelweg begon de Eerste Wereldoorlog. Hoewel Nederland in deze oorlog neutraal was, had de oorlog wel

De Taalstraat in Vught omstreeks 1910 waar Grasso van 1896 tot 1913 gehuisvest was. In het midden en rechts de fabrieken, op de zijkant daarvan is nog enigszins een gedeelte van de tekst “s-Hertogenbossche Machinefabriek” te lezen. Links van het midden het herenhuis van Henri Grasso (ВНІС 's-Hertogenbosch).

De Taalstraat anno 2008. Links het nog steeds aanwezige herenhuis (huisnummer 53), rechts het enige wat nog resteert van de voormalige fabriek (huisnummer 47). In het midden de voormalige pastorie, gebouwd in 1954 en toebehorende aan de achtergelegen kerk o.l.vrouw, Middelaars aller Genaden, waarvoor de voormalige fabrieksgebouwen moesten wijken. (Foto: B. Geerts)

enorme gevolgen voor de machine-industrie. Grasso wist zich staande te houden dankzij de stijgende binnenlandse vraag, daar er geen producten uit het buitenland gehaald konden worden.

Na de Eerste Wereldoorlog vond wereldwijd een

Tabel waarin van diverse jaren (niet aaneengesloten) het aantal personeelsleden (ultimo december), de omzet en de winst/verliescijfers worden weergegeven.

Jaar	Personeelsbestand	Bedrijfsomzet in guldens	Winst/verlies in guldens
1879	8	?	?
1888	18	?	?
1900	160	194.476	-8.724
1908	250	307.395	13.170
1913	circa 225	362.181	-12.413
1918	189	627.614	93.611
1920	317	1.058.979	100.415
1921	198	1.056.648	-16.552
1922	circa 159	610.049	-22.955
1923	circa 178	481.640	-143.507
1924	168	599.815	-22.649
1925	223	820.063	54.899
1926	210	671.279	25.411
1927	243	731.594	104.798
1928	237	729.268	109.919
1929	211	651.320	21.031
1930	171	481.696	-22.908
1933	100	254.063	28.133
1936	70	165.000	?
1937	60	?	?
1938	circa 200	550.000	?

Het huidige fabriekscomplex aan de Parallelweg na de oplevering in 1913. (Foto: Historisch archief Grasso).

economische opleving plaats. Had Grasso in 1918 nog 189 werknemers in dienst, in 1920 was dat aantal inmiddels gegroeid tot 317 man.¹⁵ Er werden zelfs verkoopkantoren geopend in Londen en Soerabaja (Nederlands-Indië).¹⁶ Tijdens de oorlog waren echter de productiekosten, de kosten van grond- en brandstoffen enorm gestegen. Ook de lonen waren binnen een paar jaar met tweederde gestegen en bovendien stonden de valuta van omringende landen ook nog eens erg laag ten opzichte van de gulden. Dit bleef niet zonder gevolgen. In 1921 volgde een landelijke recessie. De voorgenomen bouw van een nieuwe gieterij, waarvoor reeds 400.000 stenen waren aangeschaft, ging niet door.¹⁷ Het personeelsbestand daalde naar 198 werknemers en het bedrijf dook in de rode cijfers. Na enkele jaren slecht gedraaid te hebben begon Grasso weer winst te maken. Het hoogtepunt lag in 1928: 109.919 gulden winst.

In 1929 werd Henri Grasso met een drietal tegenslagen geconfronteerd. Enige zoon Ruud Grasso gaf te kennen er niets voor te voelen het bedrijf van zijn vader over te nemen.¹⁸ In hetzelfde jaar brandde de bovenverdieping van het herenhuis van de familie Grasso aan de Oude Dieze geheel uit en vervolgens werd een stafmedewerker betrapt op het stelen van tekeningen, die hij aan de concurrent doorverkocht. Maar het ergste moest nog komen...

Malaise

Op 29 oktober 1929, beter bekend als Zwarte Donderdag, stortten de koersen in op de beurs van Wall Street. Dit zou wereldwijde gevolgen hebben. Fabrieken gingen failliet en vele tienduizenden

*De zwaar beschadigde fabriek na de bevrijding in 1944.
(Foto: Stadsarchief, collectie Het Zuiden)*

*Voorbeeld van een huidige Grasso koelcompressor, ontwikkeld in
het begin van deze eeuw. (Foto: Historisch archief Grasso)*

mensen kwamen op straat te staan. Ook bij Grasso werden de eerste tekenen van terugval vrij snel zichtbaar. In 1929 had Grasso nog 211 werknemers in dienst en bedroeg de omzet 651.320 gulden. In 1930 werkten nog slechts 171 man bij Grasso terwijl de omzet 481.696 gulden bedroeg.¹⁹ Veel nationale bedrijven probeerden te fuseren om zo het hoofd boven water te kunnen houden. Ook Henri Grasso voerde diverse gesprekken met andere machinefabrieken, maar telkens waren de financiële vooruitzichten te mager om tot een fusie over te gaan.²⁰ In deze tijd begon Grasso met de ontwikkeling van de persluchtcompressor.

Enkele Nederlandse bedrijven hadden geen last van de economische malaise, waaronder het bedrijf VEHA van de gebroeders Van Heijst uit Den Haag, die radiatoren en verwarmingsketels fabriceerden. Op zoek naar ruimte voor verdere uitbreiding werden zij in contact gebracht met Henri Grasso die het bedrijf op 1 mei 1937 voor 85.000 gulden aan hen verkocht. Tot aan zijn dood in 1944 bleef Henri Grasso nauw betrokken bij 'zijn' bedrijf. De bedoeling van de nieuwe directeuren Leo en Louis van Heijst was in eerste instantie Grasso om te bouwen tot een fabriek van radiatoren en verwarmingsketels.

Toch besloten zij al in een vroeg stadium verder te gaan op de lijn die Henri Grasso had uitgezet. De Tweede Wereldoorlog gooide echter roet in het eten. De import van grondstoffen en de export van producten kwam stil te liggen.

Om te overleven ging men onder meer gascompressoren fabriceren. Grasso installeerde deze compressoren voor persgas vulstations die, door het wegval- len van de benzine-import, het gemotoriseerde ver- keer rijdend probeerden te houden. Ook werd Gras- so gedwongen producten te maken voor de Duitse civiele industrie. Zo wist men de oorlog door te komen. Pas bij de bevrijding in 1944 ging het echt mis, de fabriek raakte als gevolg van oorlogshande- lingen zo zwaar beschadigd dat de productie stil kwam te liggen.

Nieuwe richting

Na de oorlog werd de fabriek zo snel mogelijk her- steld. Tegelijkertijd sloeg men een andere richting in; men stopte met de productie van machines voor de zuivel- en margarine-industrie en ging verder met de ontwikkeling van de perslucht- en koeltechniek. Vanuit de perslucht ontstond later de ontwikkeling van pneumatische gereedschappen. Speciaal voor de productie van deze gereedschappen werd in 1955 te Nijmegen een geheel nieuwe fabriek gebouwd. De meeste aandacht bleef uitgaan naar de export van koelinstallaties. Zo werden onder de vlag van Grasso bedrijven in België (1953), Mexico (1956), Turkije (1958) en Zuid-Afrika (1962) opgericht. In 1958 bestond Grasso 100 jaar en in verband daar- mee ontving de directie uit handen van Mr. H.J.M. Loeff, burgemeester van 's-Hertogenbosch, het pre- dikaat 'Koninklijke' voor de betekenis van Grasso in de nationale industrie.

In 1965 werd er een belangrijke reorganisatie door- gevoerd: de productie en installatie van koelcom- pressoren werden van elkaar gescheiden door het installatiebedrijf Grenco (**G**rasso's **E**ngineering and **C**ontracting) op te richten. Na verloop van tijd zou- den nog verschillende reorganisaties plaatsvinden. Zo sloot men begin jaren tachtig de fabriek in Nij- megen en werd in 1985 de tak persluchttechniek verkocht. Grasso concentreerde zich nu volledig op de ontwikkeling van de koeltechniek.

Om verdere investeringen mogelijk te maken en om de concurrentie het hoofd te bieden, trad Grasso in 1992 toe tot de Duitse multinational GEA.

Door verdere ontwikkeling is Grasso een internatio- nale onderneming waarin bijna het gehele spec- trum van industriële koeling te vinden is.

Wat Grasso zo uniek maakt is dat zij als het enige be- drijf ter wereld gelaste koelcompressoren fabriceert. ■

* De heer Geerts is archivaris van Grasso's Koninklijke Machine fabrieken n.v.

Noten

- 1 Interview met Henri Grasso naar aanleiding van zijn zeventig- ste verjaardag, gepubliceerd in de courant *Het Nieuws Van Den Dag*, 3 oktober 1933, p. 2.
- 2 *Katholieke Illustratie* van 1869, p. 264.
- 3 H.F.J.M. van den Eerenbeemt en L.P.L. Pirenne, *'s-Hertogen- bosch op de drempel van een nieuwe tijd, aspecten van het econo- misch en sociaal leven na 1850* (Vught 1960) p. 34.
- 4 J.H. van Stuijvenberg, *Honderd jaar margarine 1869-1969* ('s-Gravenhage 1969) p. 5.
- 5 Benno Wissing, *100 jaar Grasso* (Wormerveer 1958) p. 5-6.
- 6 *Provinciale Noordbrabantsche en 's-Hertogenbosche Courant*, 11 augustus 1883.
- 7 Van den Eerenbeemt en Pirenne, *'s-Hertogenbosch op de drem- pel*, p. 147. J.J.M. Franssen, *De Bossche arbeider in zijn werk- en leefmilieu in de tweede helft van de negentiende eeuw* (Tilburg 1976) p. 53.
- 8 W.P.M. van Hooff, *De Nederlandse Machinefabrieken 1825-1914* (3e druk, Amsterdam 1990) p. 223.
- 9 Interview met Henri Grasso in 1933, als noot 1.
- 10 Gemeenteverslagen 's-Hertogenbosch over de jaren 1894 en 1895.
- 11 I.J. Brugmans, *Paardenkracht en Mensenkracht. Sociaal-econo- mische geschiedenis van Nederland 1795-1940* ('s-Gravenhage 1961) p. 295.
- 12 Uitgesproken in een rede gehouden door Henri Grasso tijdens de excursie van de Federatie Nederlandse Zuivelbond (FNZ), ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van Grasso in 1908, zie: *Provinciale Noordbrabantsche en 's-Hertogenbosche Courant*, 20 augustus 1908.
- 13 Uit archiefstukken is op te maken dat Grasso in licentie koel- compressoren verkocht van het type Muntell. Het is niet bekend of Grasso deze inkocht, dan wel zelf fabriceerde. Van de leverancier/fabrikant Muntell is eveneens niets bekend.
- 14 *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (NRC) van 3 oktober 1911.
- 15 Jaarverslag over de jaren 1918-1920.
- 16 Deze kantoren werden als gevolg van de economische crisis van de twintiger jaren opgeheven.
- 17 Jaarverslag over 1920. De 400.000 stenen werden doorver- kocht aan de staatsmijnen in Heerlen.
- 18 Ruud Grasso besloot rechten te studeren en werd in 1935 ambtenaar Openbaar Ministerie te Breda. Vervolgens in 1937 te Rotterdam, alwaar hij in 1942 werd beëdigd als officier van Justitie. In 1953 werd hij officier van de rechtbank te Almelo en in 1955 te Breda.
- 19 Jaarverslag over 1930.
- 20 In 1936 werden gesprekken gevoerd met de firma Smulders te Utrecht, begin 1937 met machinefabriek Breda.